

ד תשובה

פרשת וארא, תשע"ט, מספר 1301

חרטומי מצרים הרב יצחק עתשלו

משתמע, שפרעה לא שמע לחרטומים! מה אמרו החרטומים שפרעה לא היה מוכן לקבל?

החרטומים מופיעים שוב במכת "צפרדע", באופן מקביל להופעתם במכת דם. אחרי שאהרון מטה את ידו על מימי מצרים: "וַתַּעַל הַצִּפְרָדִּים וַתִּכַּס אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם. וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם וַיַּעֲלוּ אֶת הַצִּפְרָדִּיעִים עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמ' ח:ב-ג). הפעם, חלק מהקושי שהיה לנו במכת דם ירד, שכן ייתכן שנשארו עוד צפרדעים במצרים שיעלו אותם החרטומים. אך שאלתנו השנייה חוזרת גם כאן; מה התועלת בהעלאת צפרדעים נוספים ע"י החרטומים?

הפעם הרביעית שהחרטומים מנסים את כוחם המאגי היא במכת כינים, וכאן הכתוב תמוה מאד. אחרי שהיכה אהרון במטהו על עפר ארץ מצרים, ו"כָּל עֵפֶר הָאָרֶץ הָיָה כִּינִים בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם", נאמר: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת הַכִּינִים וְלֹא יִכְלוּ וַתְּהִי הַכִּנָּם בְּאֶדָם וּבְבִהֶמָה. וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעֲה אֲצַבֵּעַ אֶ-לֵהִים הוּא" (שמ' ח:יג-טו). עיקר הקושי בפסוקים אלה הוא בפירוש המילה "להוציא". רוב המפרשים מבינים שהחרטומים ניסו לברוא כינים נוספות, ופירשו "להוציא" – מן העפר (או ממקום אחר, לשון רש"י). אך אם כך, שאלתנו חוזרת: מה התועלת בהוספת מכה מחריבה למצרים? אך אם נפרש "להוציא" – לגרש (כפי שמשמע מפירוש ר"י בכור שור), להוציא אותם מגבול מצרים, אזי המילה "כך" אינה מובנת, שכן משתמע שהם ניסו לעשות את אותה הפעולה שעשה אהרון; להביא עוד כינים למצרים. מן המפורסמות היא תגובת החרטומים לפרעה: "אֲצַבֵּעַ אֶ-לֵהִים הוּא", המסבירה את אי-יכולתם לפעול בקשר לכינים, אך אנו נשארים בתמיהה על מגמת פעילותם בכלל אל מול אהרון ומשה.

החרטומים מופיעים עוד פעם אחת בסיפור, כשאינם יכולים לעמוד מפני השחין, אך אינם פועלים בתת-עלילה זו, ולכן אין זה מענייננו.

II. הערות מבהירות בתוך סיפור המאורעות במקרא.

פעמים רבות אנו מוצאים, שרצף סיפורי במקרא נקטע כדי להבהיר לקורא נתון שנחוץ להבנת הסיפור.

כך למשל, בשמו"א ט:ט, יש קטיעה באמצע הסיפור על שאול המחפש אחרי אתונות אביו:

ה"חרטומים" מופיעים במקרא בשני הקשרים; בהקשר מצרי ובהקשר בבלי (בספר דניאל¹). אזכור החרטומים המצריים מוגבל לס' בראשית (בשל אי-יכולתם לפתור את חלומות פרעה), ולמחצית הראשונה של עלילת המכות במצרים. מקומם בעלילה של יוסף מובן, וכן בעימותם הראשון עם משה ואהרון בפני פרעה, אך מעשיהם המוזכרים אח"כ מעלים תמיהה אחר תמיהה.

I. עלילת העימות של חרטומי מצרים מול אהרון ומשה.

איך שלא נבין את תופעת המאגיה², הסיפור של המטה/תנין של אהרון שבלע את מטות/תניני החרטומים מובן לנו על פניו. אך במכת דם, אחרי שאהרון מכה את היאור: "וַיְהִי הַדָּם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם", מסופר: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן חֲרָטְמֵי מִצְרָיִם בְּלִטְיָהֶם" (שמ' ז:כא-כב). מה עשו החרטומים? אם כל מימי מצרים נהפכו לדם, מה נשאר לחרטומי מצרים להפוך³? יתר על זה, מה יכלו החרטומים להפיק מהפיכתם את המים שנשארו(?) לדם? הרי הפיכת מימי מצרים לדם הייתה מגפה ארצית חמורה ביותר! אם כן, איזה ריווח יש לבית המלכות אם המים שנשארו "מים" ייפכו לדם?

סוף הפסוק (כב) אף קשה מזה: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן חֲרָטְמֵי מִצְרָיִם בְּלִטְיָהֶם וַיַּחֲזֶק לֵב פְּרַעֲה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם". אל מי פרעה לא שמע? מהתחביר

* הרב יצחק עתשלו מכהן כראש בית המדרש בישיבת תיכונית YULA בלוס אנג'לס.

¹ יש להעיר שבשני הספרים, חוץ מס' שמות – מוקד עיוננו – שבהם החרטומים מופיעים, תפקידם דומה: הם פותרים חלומות בחצר המלך.

² עיינו למשל במשנה תורה, הלכות עבודה זרה יא, טז ובנו"כ שם. לעומת זאת, ראו רמב"ן ב"שכחת העשיר" במצוות "תמים תהיה".

³ יש מן המפרשים המתמודדים עם השאלה הראשונה. ראב"ע, בשני פירושו, מתרץ שאהרון ומשה הפכו רק את המים שעל פני השטח לדם, "והעד כי היו שותים מהמים שחפרו", והחרטומים שינו לדם גם את המים שמתחת לפני הקרקע. ר"י בכור שור טוען, שמכת הדם שהרגה את הדגים הייתה לשעה, ואח"כ שבו המים, והחרטומים הפכו את אותם מים לדם.

לחקות את מעשי החרטומים שעשו בעבר. נציע את שיעור הפסוקים כך:

וַיַּעֲשׂוּ כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיָּרֶם בְּמִטָּה וַיָּקֶד אֶת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְעֵינֵי פְרַעֲהַ וּלְעֵינֵי עַבְדָּיו וַיִּהְיֶה כָּל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְדָם. וְהִדְגָּה אֲשֶׁר בַּיָּאֵר מִתַּה וַיִּבְאֵשׁ הַיָּאֵר וְלֹא יָכְלוּ מִצְרַיִם לְשִׁתּוֹת מִיַּם מִן הַיָּאֵר וַיְהִי הַדָּם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם. (וַיַּעֲשׂוּ כֵן חֲרָטְמֵי מִצְרָיִם בְּלִטְיָהֶם) וַיִּחְזַק לֵב פְּרַעֲהַ וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים (מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן) כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'.

בזה קושיותינו נופלות. אין כאן מים שלא נהפכו לדם, והחרטומים אינם פועלים עתה כדי להביא על מצרים חורבן נוסף. המאמר המוסגר מופנה למשה ולא־הרון, וכמובן לקוראים.

כשמתקדמים למכת צפרדע, הכתוב מתאר את משה ואהרון כמצליחים מעבר ליכולתם של החרטומים (שפעלו כך בעבר). אך לעומת המכה הא-לוהית, שבה כיסתה הצפרדע את הארץ, הצליחו החרטומים בעבר רק להוציא צפרדעים מן היאור. ושוב:

וַיֵּט אֱהֲרֹן אֶת יָדוֹ עַל מֵימֵי מִצְרָיִם וַתַּעַל הַצִּפְרַדִּיעַ וַתִּכַּס אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם. (וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם) וַיַּעֲלוּ (מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן) אֶת הַצִּפְרַדִּיעִים עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם.

ובכן, הכתוב מעיד שהפעם שליחי ה' עברו את מעשי החרטומים בעבר.

לפי הצעה זו, אין החרטומים פועלים אקטיביים בשתי המכות הראשונות, כי אם עומדים בצל העלילתי, כאשר הקורא מודע למעשיהם בעבר המצרי.

במכת כינים, הקריאה עדינה יותר, שהרי החרטומים אינם עומדים בצל העלילתי, אלא פועלים אקטיביים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֱהֲרֹן נָטָה אֶת מִטְּךָ וְהָדָה אֶת עֶפְרַת הָאָרֶץ וְהָיָה לְכֹנֶם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם. וַיַּעֲשׂוּ כֵן וַיֵּט אֱהֲרֹן אֶת יָדוֹ בְּמִטְהוֹ וַיָּקֶד אֶת עֶפְרַת הָאָרֶץ וַתְּהִי הַכֹּנֶם בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה כָּל עֶפְרַת הָאָרֶץ הָיָה כֵּינִים בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם. וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא (מִמִּצְרַיִם) אֶת הַכֹּנֶם וְלֹא יָכְלוּ וַתְּהִי הַכֹּנֶם בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה. וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעֲהַ אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הוּא וַיִּחְזַק לֵב פְּרַעֲהַ וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'.

תבוסת החרטומים היא טוטלית. משה ואהרון לא רק מצליחים להתחרות עימם, ואף לעבור את הצלחתם; הם מצליחים גם "ליצור ברייה" שהחרטומים אינם יכולים כלל להתמודד איתה. בעקבות זאת מופיעים החרטומים על במת הסיפור ומכריזים: "אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הוּא", ובזה מתקיימת חלק מהתוכנית הא-לוהית: "בְּעֵבֹר תִּדְעַ כִּי אֵין כְּמִנִּי בְּכָל הָאָרֶץ".

"לִפְנֵים בְּיִשְׂרָאֵל כַּה אָמַר הָאִישׁ בְּלִכְתּוֹ לְדְרוֹשׁ אֱלֹהִים לָכוּ וְנִלְכֶה עַד הָרָאָה כִּי לִנְבִיא הַיּוֹם יִקְרָא לִפְנֵים הָרָאָה." היגד זה מפסיק את זרימת הסיפור, ואנו מבינים שבזמנו של עורך ספר שמואל⁴, הביטוי "רואה" כבר לא היה בשימוש, ולכן הפסיק הכתוב את הסיפור כדי להסבירו. תופעה מקבילה קיימת במגילת רות; הכתוב מסביר את טיב שליפת הנעל (ד:ז) בתקופת בעז-נוהל שכנראה כבר נשכח בזמן עריכת המגילה.

נשוב לסיפור על החרטומים מזווית ראיה שונה; כקורא טקסט ערוך (ע"י משה) ולא דווקא טקסט זורם.

III. מאמרים מוסגרים בסיפור על החרטומים

מקומם של החרטומים בסיפור הוא חלק אינטגרלי של התוכנית החינוכית הא-לוהית, שמסתרת מאחורי כל מעשי משה ואהרון: "בְּזֹאת תִּדְעַ כִּי אֵין ה'"; "לְמַעַן תִּדְעַ כִּי אֵין ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ"; ו"בְּעֵבֹר תִּדְעַ כִּי אֵין כְּמִנִּי בְּכָל הָאָרֶץ". מלחמת ה' נגד מצרים אינה רק מלחמה פוליטית סביב השאלה למי שייך עם ישראל, כי אם מלחמה תיאולוגית נגד אמונות ההבל שבהן דבקה התרבות המצרית.

אני מציע לראות את האזכורים של החרטומים במכות הראשונות כמקרא ערוך – כמאמרים מוסגרים. יש לזכור, שבעברית אין זמן המקביל ל"עבר מושלם" (past perfect). למשל, בפסוק: "וַיֵּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחֲפֹר אֶת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו" (בר' כו:יח), יש שלושה (ואולי אף ארבעה) זמנים שאינם מובחנים ע"י מילה או תבנית לשון ייחודית, ומכאן גם פתח לדרשות חז"ל מסוג: "כי כסתה פניה – מפני שהיתה צנועה בבית חמיה (כלומר, כסתה כבר בעבר הרחוק) לא הכיר בה". לכן הכתוב יכול להציג את פעולת החרטומים בלשון עבר, כאילו היא חלק מהרצף הסיפורי, אבל אפשר להניח שמדובר בעבר מושלם ורחוק.

במכת דם, המקרא מתאר את המכה המופעלת ע"י מעשי אהרון, ומזכירה שבעבר עשו כך גם חרטומי מצרים. זאת אומרת, משה ואהרון נלחמים בשדה הקרב של כשפים, ומצליחים

⁴ לפי הגמרא בבבא בתרא טו ע"א, נתן הנביא וגד החוזה השלימו את כתיבת ספר שמואל. דבר זה אמור כמעט בפירוש בדבה"א כט:כט, ולמעשה מתחייב גם מתוך התוכן של ספר שמואל. ספר שמואל, מצד אחד מעריץ את אישיותו של דוד, ומצד שני מספר על הנעשה בארמונו (גם על כמה סיפורים מביכים ביותר אודותיו), ואף אינו חושך את שבטו מלגנות את דוד בלשון חריפה: "מדוע בזית את דבר ה'" ועוד. שילוב כזה לא יכול היה לצאת מתחת ידו של סופר פרו-דודי או אנטי-דודי, אלא רק מתחת ידו של נביא אמת, הנאמן לה' ולאמת הצרופה, והחי ופועל בצמוד למלך.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף